

Experimentálna filozofia

Kwame Anthony Appiah

New York Times, 9. december 2007

Predpokladajme, že šéf jednej spoločnosti sa musí rozhodnúť, či prijme nový program. Mal by zvýšiť zisky a pomôcť aj životnému prostrediu. Vyhlási však: „Životné prostredie ma nezaujíma. Chcem akurát vytvoriť čo najväčší zisk. Spustíme nový program.“ Poviete si, že tento šéf zamýšľa pomôcť životnému prostrediu?

V poriadku, tak teda trochu inak. Tentokrát bude daný program škodiť životnému prostrediu. Šéf, ktorý sa oňho stále nezaujíma, schváli uvedený program, aby mal zisky. Dá sa očakávať, že čistý zisk bude stúpať a kvalita životného prostredia klesať. Poviete si, že šéf zámerne poškodil životné prostredie?

Neviem, na ktorú stranu sa pridáte, no pri jednom prieskume 23 percent ľudí povedalo, že šéf v prvom prípade zámerne pomohol životnému prostrediu. Keď sa však museli zamyslieť nad druhým prípadom, až 82 percent si myslelo, že šéf zámerne poškodil životné prostredie. Z týchto zaujímavých asymetrických výsledkov možno veľa vyvodiť. Azda najprekvapujúcejšie je však to, že štúdiu viedol filozof ako filozof, aby sa vyťasil s príspevkom... filozofie.

Je to súčasť najnovšieho hnutia známeho ako „experimentálna filozofia“, ktoré bezočivo vyzýva profesionálnych filozofov, ako majú premýšľať o sebe. Nielen že filozofi nie sú zvyknutí zbierať údaje, ale sami seba definujú v protiklade k tým, ktorí ich zbierajú. Profesionálna oblasť, ktorú sme si pre seba vymedzili, je ríšou čistého myslenia. Kolegovia biológovia majú prístroje na polymerázovú reťazovú reakciu a mikroskopické sklíčka na zafarbenie; keď ide do tuhého, politológovia majú demografické trendy; psychológovia majú zasa svoje potkany a labyrinty. My filozofi na nich hádzeme láskavé pohľady. Vieme, že experimentálne vedy sú nanajvýš dôležité, no rola, ktorú uprednostňujeme, pripomína katolíckeho kňaza, ktorý posväcuje sobáš v presvedčení, že jeho potvrdenie tohto obradu je o to závažnejšie, že je celkom teoretické. Filozofi veci nepozorujú; my neexperimentujeme; nič nemeríme, ani nič nepočítame. My premýšľame. Nadovšetko milujeme naše „myšlienkové experimenty“, kľúčovým slovom je tu však myšlienkový. Ako prezident jedného z najslávnejších profesionálnych združení filozofov, Aristotelovskej spoločnosti, som pred niekoľkými rokmi povedal, že

„v kresle sa možno zaoberať čímkoľvek, a tým sa môže zaoberať aj filozofia.“

Netrepezlivá skupina našej partie je však presvedčená, že ak vyrazíme von a budeme zhromažďovať informácie o tom, čo si ľudia naozaj myslia a hovoria o našich myšlienkových experimentoch, osvetlíme tradičné filozofické problémy. Vznikajúce hnutie („x-fi“, ako ho poznajú mladší, čo je skratka pre experimentálnu filozofiu) sleduje blogy slávy, nehovoriac o webových stránkach, špeciálne čísla časopisov a panely na výročných stretnutiach Amerického filozofického združenia. Doktorandi a členovia fakulty na Kalifornskej univerzite v San Diegu a Arizonskej univerzite zriadili niečo, čo nazvali Laboratóriá experimentálnej filozofie. Na Univerzite v Indiane sa špecializujú na svoje Laboratórium experimentálnej epistemológie. Na pomoc si berú aj neurológiu. Čoraz viac počut' o študentoch filozofie, ktorí sa učia, ako majú čítať snímanie funkčnej magnetickej rezonancie mozgu, aby mohli zistiť, čo sa deje, keď ľudia premýšľajú nad morálnymi dilemami. (Ktoré rozhodnutia, podľa všetkého, vyvstávajú z chladnej vypočítavosti? Ktoré rozhodnutia, podľa všetkého, zahrňajú emócie spojené s mandľami?) Vydavateľ Springer rozbieha nový časopis s názvom *Neuroetika* (*Neuroethics*), ktorý je, výstižne povedané, nielen o tom, čo musí hovoriť etika o neurológii, ale aj o tom, čo musí povedať neurológia o etike. (Všimli ste si, že výraz neuro- sa zmenil na nový výraz nano-?) V diskusiách naživo doktorandi debatujú, ktoré filozofické programy sú „experimentálne spriatelene“, tak ako by v sedemdesiatych rokoch minulého storočia diskutovali o tom, ktoré programy sú priateľské k homosexuálom či heidegeriánom. A propos, začiatkom jesene vo-

laktu uviedol na YouTube hudobné video s „hymnou experimentálnej filozofie“. Je na ňom zobrazené horiace kreslo.

Dá sa naozaj filozofovať s pevnými podložkami na písanie so spinkou na vrchu a dotazníkmi? Zdá sa, že áno. Joshua Knobe z Univerzity v Severnej Karolíne v Chapel Hill je filozof, skúmajúci, ako ľudia reagujú na oba prípady spomínaného šéfa spoločnosti. (Musím to prezradiť: skúšal som ho na obhajobe dizertačnej práce.) Dá sa povedať, že nejaké konanie hodnotíme ako (povedzme) nesprávne podľa toho, či bolo zámerné alebo nie. Charakter zámerného konania je niečo, k čomu majú filozofi čo povedať. No takzvaný Knobeho efekt predpokladá, že napodiv nám nemusí byť jasné, či je nejaké konanie zámerné, pokiaľ sme sa nerozhodli, či je dobré alebo zlé.

Keďže filozofi sa medzi sebou hašteria, existuje veľa konkurenčných vysvetlení, o čo vlastne ide, a tie vedú k novým sériám experimentov. A tiež k novým sériám argumentov, čo dané experimenty vlastne preukazujú. Edouard Machery, filozof vedy na Univerzite v Pittsburghu, podľa vzoru Sorbonny, povedal subjektom o mužovi menom Joe, ktorý navštevuje miestny obchod s ovocnými kokteilmi a pýta si najväčší možný nápoj. Joe vie, že megakokteil dovážajú v špeciálnom pamätnom pohári. Nijak sa pritom nestará o daný pohár. Akurát chce megakokteil. Dostal pamätný pohár zámerne? Väčšina ľudí odpovedala, že nie. Ale čo ak vie, že cena megakokteilu stúpila, a teda, že musí priplatiť ešte dolár navyše? Dolár ho navyše nezaujima, chce len megakokteil. Zaplatí ten dolár zámerne? Väčšina ľudí odpovedala, že áno. Machery z toho usúdil, že ľudia považujú za zámerné také konanie, pri ktorom sme ochotní zaplatiť vyš-

šiu cenu, ak jeho vedľajším dôsledkom je predvídaný zisk. predvídajú stránku uvedených účinkov našich konaní treba považovať za zámernú, keď ich považujeme za náklady spôsobené kvôli zisku. Potom v prípade šéfa spoločnosti, ktorý si zaslúži výčítku, sa väčšie znečistenie ovzdušia považuje za ujmu spôsobenú tým, že chcel mať vyšší zisk. Podľa filozofa z Univerzity v Utahu, to tak nie je – sám upevňuje svoje tvrdenia ďalšou sériou myšlienkových experimentov.

No aj keď sa experimentátori škriepia, čo presne preukázali (experimentálna filozofia je stále predovšetkým filozofia), ich práca ponúka dobré varovné lekcie. Wittgenstein kedysi vyhlásil: „V skutočnosti považujeme výrok ‚Nie je dnes krásne počasie?‘ za otázku, hoci je to tvrdenie.“ Ak navrhnete nejaký výskum, aby ste sa uistili ako je to naozaj, pomyslia si o vás, že ste šialení alebo bezočiví. Filozofi boli vždy úžasne presvedčení o svojej schopnosti hovoriť, čo „by bolo prirodzené povedať.“ Táto sebaistota, ako dokazujú experimenty, nás môže niekedy zaviesť do slepej uličky.

V jednom z najznámejších argumentov povojnovej filozofie jazyka sa Saul Kripke zaoberal otázkou, ktorá dlho zamestnávala filozofov: akým spôsobom referujú mená na ľudí alebo veci? (Dôležitejšia otázka je, ako sa jazyk vzťahuje ku skutočnosti?) V teórii Bertranda Russella, ktorá sa stala kanonickou, je meno v podstate skratkou opisu ľudí alebo vecí. Kripkemu sa táto teória nepáčila. Navrhol alternatívnu teóriu, podľa ktorej spôsob akým mená nadobúdajú schopnosť referovať na niečo, sa podobá krstu: kedysi volakto alebo nejaká skupina prideliť meno nejakému predmetu a v rámci kauzálneho reťazca dejín sme prevzali toto pôvodné označenie.

Na podporu svojej teórie navrhol Kripke myšlienkový experiment: Predstavme si, že autorom Gödelovej teóremy je v skutočnosti Gödelov žiak menom Schmidt. Gödel sa akurát dostal k jeho rukopisu, a potom mu nesprávne pripísali autorstvo. Keď tí z nás, ktorí poznajú „Gödela“ len ako autora tejto teóremy, použijú jeho meno, na koho referujú? Podľa Russellovej teórie v skutočnosti referujú na Schmidta: „Gödel“ je len skratka pre opis žiaka, ktorý vymyslel známu teóremu a Schmidt je človek, ktorý zodpovedá tomuto opisu. Kripke však vyhlásil: „Zdá sa mi, že nereferujeme na Schmidta, jednoducho tak nerobíme.“

Experimentalisti na to odpovedajú: Koho myslíte pod „my“, priateľu? Nedávno tím filozofov pod Macheryho vedením navodil rovnaké situácie ako Kripke a predstavil ich dvom skupinám študentov – jednej v New Jersey a druhej v Hong Kongu. Ukázalo sa, že Američania väčšinou reagovali tak, že Kripke má očividne pravdu, zatiaľ čo intuitívne odpovede čínskych študentov boli v súlade so staršou teóriou referencie. Možno to súvisí s predpokladaným individualizmom Západniarov. Možno východoázijským študentom, o ktorých sa predpokladá, že rozmyšľajú kolektivistickéjšie, nezáleží až tak na tom, aby Schmidtmu menu dali to, čo mu patrí. No nech už je vysvetlenie akékoľvek, výsledok je znepokojujúci. Možno na Princetone alebo na Rutgerse povedia: „My naňho jednoducho nereferujeme“. Z druhej strany zemegule sa však môže zdať, že na neho referujeme. Čo si s tým majú filozofi počať?

Nie som si istý. Máme tu totiž niečo, čo sa týka teórie referencie: verzie oboch názorov – Kripkeho a toho, ktorému čelil – majú medzi filozofmi veľa prívržencov.

cov. Obe intuície majú svojich zástancov a správna odpoveď, pokiaľ nejaká je, nezávisí nevyhnutne od počtu prítomných. Najlepšia práca v experimentálnej filozofii bude cenná a provokatívna, dokonca aj keď vynechá skutočné experimenty. (Knobe by mohol napísať, že „by bolo prirodzené povedať, že šéf v jednom prípade poškodil životné prostredie zámerne, zatiaľ čo...“) X-fi nám pomáha zachovávať čestnosť a posilňuje užitočnú skromnosť v tom, akú váhu máme pripisovať svojim osobným tušeniam, dokonca aj keď sa zhodujú s tušeniami človeka vo vedľajšej kancelárii. No, a toto je moje vlastné empirické pozorovanie, napriek tomu, že experimenty môžu osvetliť filozofické argumenty, neriešia ich.

Napríklad, je dobré, že sa zámerom zaoberáme takým zvláštnym spôsobom, akým to robíme, a ak áno, tak prečo? (Je Knobeho efekt bezvýznamná malichernosť alebo dôležitá vlastnosť?) Mohli by ste uskutočniť viaceré výskumy, aby ste objasnili veci, ale svoje zistenia musíte interpretovať, neinterpretujú sa samy. Vždy sa totiž nájde miesto, kde treba odložiť nabok pevné podložky na písanie so spin-kou na vrchu, dotazníky a snímky magnetickej rezonancie. Na triedenie vecí, zdá sa, je potrebný ďalší mocný nástroj. Len sa poobzerajme navôkol – jeden je tamto v kúte. Pružiny síce trochu ochabujú a opierky sa ošúchávajú, ale to nič. Kreslu sa bude dariť dobre.

Z anglického originálu preložil Richard Cedzo

Andrej Bán

absolvoval v Bratislave štúdium žurnalistiky (1986) a ekonómie (1987). Publikuje reportáže v domácich a zahraničných médiách. Od roku 1992 pracuje pre české časopisy (*Mladý svět, Instinkt, Reflex*), v súčasnosti je reportérom .týždňa. Venuje sa dlhodobým fotografickým projektom. Je autorom námetu dokumentárnych filmov *Tisove tiene* (réžia Dušan Trančík) a *My zdes* (réžia Jaro Vojtek). V roku 2002 vyhral 1.ročník grantového programu *Photodocument.sk* udeleného agentúrou Juraj Vaculík Creative studio. V roku 2005 získal ocenenie Krištáľové krídlo. Je autorom monografie *Iné Slovensko* a predsedom humanitárnej organizácie Človek v ohrození, spoluzakladateľom občianskeho združenia Slovak documentary Photo. V roku 2006 získal Novinársku cenu za najlepšiu reportáž (*Krajina hrobov, Bosna*) a v tom istom roku sa stal víťazom 1. ročníka ocenenia Osobnosť slovenskej fotografie, ktoré udelila medzinárodná porota Stredoeurópskeho domu fotografie za knihu a výstavu *Iné Slovensko*. Jeho najnovšia kniha, *Kosovo*, vyšla vo Vydavateľstve Slovart, 2008.